

Historia opieki paliatywnej w Wielkopolsce. Część II. Edukacja w poznańskim ośrodku akademickim 1988–2002

*History of palliative care in Greater Poland. Part II.
Education in Poznań university centre 1988-2002*

Halina Maria Bogusz¹, Aleksandra Kotlińska-Lemieszek², Jacek Józef Łuczak²

¹Katedra i Zakład Historii Nauk Medycznych, Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu

²Katedra i Klinika Medycyny Paliatywnej, Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu

...i jeszcze ból by nie myśleć
tylko z innymi przetrwać
...śmierć aby wszystko się stało
pomiędzy światem a nami
(ks. J. Twardowski)

Streszczenie

Poznański ośrodek akademicki, pierwsza w Polsce klinika opieki paliatywnej, był w latach 1988–2002 aktywnym, wiodącym centrum edukacji w dziedzinie opieki paliatywnej. Korzystając z szerokiej współpracy międzynarodowej oraz wsparcia Ministerstwa Zdrowia i Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego prowadzono szkolenie na wielu poziomach kształcenia (przed- i podyplomowym dla lekarzy, pielęgniarek i innych profesjonalistów medycznych, na poziomie podstawowym dla lekarzy rejonowych, a także zaawansowanym dla liderów i przyszłych specjalistów). Dzięki środkom z Ministerstwa Zdrowia oraz instytucji brytyjskiej (*International School for Cancer Care*) i amerykańskiej (*Open Society Institute* w Nowym Jorku finansowanym przez G. Sorosa, reprezentowanym w Polsce przez Fundację im. Stefana Batorego) oraz niezwykle owocnej współpracy merytorycznej z *Sir Michael Sobell House Oxford WHO Collaborating Palliative Care Center* i zaangażowaniu *Polish Hospices Fund* udało się przeszkolić wielu lekarzy w czołowych ośrodkach w Wielkiej Brytanii. Warto podkreślić, że zarówno tematyka szkoleń, jak i dobór wykładowców wskazują na szczególny – niespotykany w ówczesnej rzeczywistości akademickiej – typ szkoleń, mający na celu nie tylko dostarczenie szczegółowej wiedzy, lecz także przemianę postaw osób zajmujących się chorymi w ostatnim okresie życia.

Słowa kluczowe: historia opieki paliatywnej, edukacja w opiece paliatywnej.

Abstract

Poznań Palliative Care University Centre, the first Clinical Department of palliative care in Poland and middle-east Europe, was from 1988 to 2002 the leading educational centre in the field. Thanks to international cooperation established and support of Ministry of Health a vast array of courses on various levels were organized both for undergraduates and postgraduates – physicians, nurses, psychologists and other medical professionals on a basic and advanced levels, for leaders and future specialists in palliative care. The very fruitful professional cooperation with Sir Michael Sobell House Oxford, WHO collaborating Palliative Care Center and financial support from the Ministry of Health as well as British and American organizations – International School for Cancer Care and Open Society Institute in New York (financed by George Soros and represented in Poland by Stefan Batory Fund) allowed for education of many Polish physicians in leading palliative care centres in Great Britain. It is worth noting that both the diversity of subjects as well as selection of teachers show that the education organized by Poznań center was – unlike many other educational activities of the time in medicine – focused not only on providing excellent knowledge but also on changing attitudes of those caring for patients in their last days of lives.

Key words: palliative care history, palliative care education.

Adres do korespondencji:

Halina Bogusz, Katedra i Zakład Historii Nauk Medycznych, Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego, ul. Przybyszewskiego 37 A, 60-356 Poznań, e-mail: halina.bogusz@ump.edu.pl

WPROWADZENIE

W pierwszej części pracy o historii wielkopolskiej opieki hospicyjnej i paliatywnej przedstawiono genezę i początki rozwoju nowej specjalności – jej dwa uzupełniające się nurty: całkowicie wolontaryjny i niezależny, związany z kościołem oraz publiczny i akademicki [1].

Przedmiotem drugiej części jest szeroka i wielowymiarowa działalność edukacyjna prowadzona przez ośrodek poznański, związany w Kliniką, a następnie Katedrą i Kliniką Medycyny Paliatywnej Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu. Edukacja w opiece paliatywnej zajmuje miejsce szczególne z wielu względów. Ośrodek poznański zaś zajmował w omawianym okresie wiodącą pozycję w tej dziedzinie w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej.

Powstanie opieki paliatywnej – w przeciwieństwie do wielu innych specjalności – nie było związane z postępowaniem wiedzy medycznej czy nowymi technologiami stosowanymi w diagnostyce lub terapii.

Była to odpowiedź na potrzeby samych chorych i ich rodzin, na samotność umierających, ich nieuśmierzone cierpienia. Twórcy medycyny paliatywnej chcieli świadomie odejść od redukcjonistycznego paradygmatu medycyny pozytywistycznej. Chcieli znowu zobaczyć w chorym człowieka, a nie chorobę, dostrzegać jego cierpienia, a nie wyłącznie ból, towarzyszyć mu, a nie tylko uśmierzać jego dolegliwości.

Rozszerzyło to znacznie swoisty „horyzont terapeutyczny”, a także krąg osób zajmujących się nie tylko chorym, lecz także jego środowiskiem.

Można wymienić kilka elementów opieki paliatywnej, które stanowiły o jej wyjątkowości, a także – w mniemaniu autorów – wprowadzały nową jakość do ówczesnej, akademickiej medycyny w ogóle.

Są to:

- zainteresowanie cierpieniem chorego jako osoby w wielości jego problemów – od fizycznych, poprzez emocjonalne i społeczne, do duchowych,
- komunikacja z chorym i rodziną jako jedna z kluczowych kwestii, będących także narzędziem terapii (rola narracji),
- przekonanie, że do skutecznego oddziaływania potrzebna jest aktywna współpraca wielodyscyplinarnego zespołu; konieczność zaangażowania się w opiekę nad chorym i jego bliskimi nie tylko na poziomie służenia swoją profesjonalną wiedzą i umiejętnościami, lecz także całą głębią swojego człowieczeństwa.

Takie rewolucyjne, w świecie ówczesnej medycyny, podejście do chorego zapoczątkowane przez charyzmatycznych twórców sprawiało, że opieka paliatywna nie była tylko nową medyczną specjalnością. Bardzo wcześnie w swoim rozwoju stała się ruchem społecznym, swego rodzaju „zaczynem”

w samej medycynie, stwarzała w osobach zaangażowanych poczucie misji. Szczególną rolę od początku jej istnienia odgrywało systematyczne szkolenie personelu (podstawowe i zaawansowane kursy), zgodnie ze stanowiskiem Dame Cicely Saunders, że nieodzownym elementem medycyny paliatywnej, nowej specjalności praktykowanej przez lekarzy, jest edukacja (definicja opieki paliatywnej) [2].

WYZWANIA EDUKACJI W OPIECE PALIATYWNEJ

Cicely Saunders jeszcze przed rozpoczęciem działalności Hospicjum św. Krzysztofa zaczęła szerzyć swoją koncepcję pod budowę przyszłej, nowej specjalności lekarskiej medycyny paliatywnej, aby dać szczególnie owocny zaczyn jej rozwojowi. Rozwój specjalności i ruchu hospicyjnego w Wielkiej Brytanii był impulsem do rozszerzania edukacji. Była ona początkowo nierozzerwalnie związana z nauczaniem onkologii.

Kolejne badania dotyczące wiedzy lekarzy w tej dziedzinie wykazały jej niedostatki i stały się bodźcem do tworzenia nowych programów na różnych poziomach edukacji. W 1988 r. dziekani wydziałów lekarskich z 17 krajów Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej podpisali wspólny dokument – 10 propozycji na temat szkolenia w zakresie onkologii. Jedną z nich było obowiązkowe włączenie do szkolenia onkologicznego tematów związanych z leczeniem bólu oraz opieką nad chorymi w stanach terminalnych [3]. W 1990 r. ukazał się raport międzynarodowej grupy ekspertów Światowej Organizacji Zdrowia (*World Health Organization* – WHO) na temat leczenia bólu w chorobie nowotworowej i opieki paliatywnej. Polskie tłumaczenie dokumentu ukazało się w 1994 r. [4].

W dokumencie tym wskazano na konieczność edukacji w zakresie opieki paliatywnej na różnych poziomach kształcenia profesjonalnego, jak również w ramach edukacji zdrowotnej społeczeństwa. Podkreślono wymiar wielodyscyplinarny szkoleń, a także ich wielowymiarowość, wymieniając na pierwszym miejscu kształtowanie postaw, przekonań i wartości, a dopiero na kolejnych znajomość zagadnień i umiejętności.

Przekonanie, że szczególne cechy opieki paliatywnej stwarzają dla edukacji niecodzienne wyzwania, było często wyrażane w literaturze fachowej. W 1996 r. w wydawanym w Wielkiej Brytanii czasopiśmie „*Palliative Medicine*” jeden z zeszytów poświęcono w całości tej tematyce. W artykule redakcyjnym Derek Doyle – wiceprzewodniczący Krajowej Rady do spraw Hospicjów i Specjalistycznych Zespołów Opieki Paliatywnej (*National Council for Hospice and Specialist Palliative Care Services*) – pisał, że celem szkolenia z zakresu medycyny paliatywnej nie może być nauczanie prawidłowego leczenia objawowego. Takie postę-

powanie oznaczałoby, że lekarze medycyny paliatywnej są tylko specjalistami od leczenia objawów, a pacjent, u którego poradzono sobie z bólem i innymi przykrymi dolegliwościami, nie ma już innych potrzeb [5]. Konieczne jest zatem nauczenie nowego lekarskiego podejścia do chorego, które wymaga od lekarza dojrzałości i spojrzenia na chorego przede wszystkim jako na drugiego człowieka [5].

Z pewnością ludzie oczekują od nas opieki pełnej współczucia i nie stoi ona w żadnym wypadku w sprzeczności z nauką medycyną. Przeciwnie – powinna być niezbędnym składnikiem każdego postępowania z chorym. Trudność może stanowić fakt, że współczucia nie da się nauczyć, a tym bardziej sprawdzić drogą egzaminów. Jednak może ono i powinno być okazywane. (tłum. HB) [5].

W tym samym czasopiśmie autorki Frances Sheldon i Pauline Smith stawiają edukacji paliatywnej wyzwanie podobne do tego, które podjęła cała opieka paliatywna. Negują one przydatność pozytywistycznego podejścia do nauki i edukacji, podkreślają rolę osobistego, subiektywnego doświadczenia i intuicyjnego poznania. Uważają, że bez nich nie da się zrozumieć medycyny paliatywnej [6]. Autorki proponują edukację opartą na interakcjach w grupie, wspólnym rozwiązywaniu problemów, której przebieg ma przypominać proces terapeutyczno-opiekuńczy, w którym uczący się mają w przyszłości uczestniczyć. Ostatnim celem edukacji powinno być nauczenie profesjonalistów zarówno podejścia pozytywistycznego, jak i humanistycznego oraz umiejętności wyboru, kiedy i w jakim zakresie każde z nich powinno być zastosowane [6]. Takie podejście widoczne jest również u Cicely Saunders, która w swoich artykułach wielokrotnie powoływała się na konkretne historie pacjentów, swoje doświadczenia jako lekarza i czyniła je podstawą głoszonych tez. Uwzględniając te tendencje (uczenie się na trudnych przypadkach chorych z podkreśleniem i praktycznym nauczaniem narracji – *story telling*) elementy nauczania zostały włączony i stopniowo udoskonalane w następnych latach w autorskim programie z zakresu opieki paliatywnej, wprowadzonym w 1991 r. jako obowiązkowy przedmiot wstępnie w bloku 25-godzinny na 6. roku Wydziału Lekarskiego Akademii Medycznej w Poznaniu.

OŚRODEK POZNAŃSKI

Przedmiotem obecnych rozważań jest edukacja prowadzona w pierwszym akademickim ośrodku medycyny paliatywnej w Polsce, założonym przez prof. Jacka Łuczaka, w ówczesnej Akademii Medycznej im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, przekształconej następnie w 2002 r. w Katedrę i Klinikę Medycyny Paliatywnej. O powstaniu i początkach działalności tego ośrodka była mowa w pierwszej części tego cyklu [1]. Nawiązane kontakty międzynarodowe

z ekspertami z Włoch (Vittorio Ventafridda, *WHO Collaborating Centre for Cancer Pain Relief, Istituto Nazionale per lo Studio e la Cura dei Tumori* w Mediolanie, gdzie w 1988 r. doc. Jacek Łuczak odbył 3-tygodniowe szkolenie jako stypendysta WHO), Stanów Zjednoczonych (Kathleen Foley, *WHO Collaborating Center for Cancer Pain Research and Education, Sloan Kettering Memorial Hospital* w Nowym Jorku), a przede wszystkim z Wielkiej Brytanii (Robert G. Twycross, *WHO Collaborating Center for Palliative Cancer Care, Sir Michael Sobell House, Churchill Hospital* w Oksfordzie) zapoczątkowały wieloletnią współpracę z ośrodkami związanymi z WHO.

Z całą pewnością istotnym czynnikiem, który przyczynił się do szybkiego rozwoju edukacji, było powstanie Kliniki Opieki Paliatywnej Anestezjologii i Intensywnej Terapii Onkologicznej. Edukacja należy do statutowych zadań każdej kliniki – tak więc jej niezwykle szybki i owocny rozwój w Poznaniu stał się oczywisty i niezbędny.

Już w 1988 r. prof. Łuczak zorganizował w Poznaniu pierwszą w Polsce międzynarodową konferencję poświęconą opiece paliatywnej. Prelegentami na niej byli Robert G. Twycross oraz Zbigniew Żylicz – polski lekarz pracujący wówczas w Holandii. Nie przyjechała, z powodu choroby, zaproszona do udziału Elizabeth Kübler-Ross [7]. Konferencja zgromadziła ponad 300 słuchaczy z całej Polski. Można uznać to spotkanie za inaugurację działalności niezwykle ważnego ośrodka edukacyjnego, którego działalność szkoleniowa odbywała się na wielu poziomach kształcenia:

- kształcenie liderów i specjalistów opieki paliatywnej,
- kształcenie studentów różnych kierunków i uczniów szkół medycznych,
- kształcenie profesjonalistów (lekarzy, pielęgniarek, farmaceutów, psychologów).

Działalność ta była znacząco wspierana przez fundusze z Ministerstwa Zdrowia. Już w 1991 r. Ministerstwo Zdrowia przekazało na rozwój działalności, głównie edukacyjnej, poznańskiej Klinice Opieki Paliatywnej miliard złotych, w kolejnych latach, już po utworzeniu Krajowej Rady Opieki Paliatywnej i Hospicyjnej, co roku w budżecie uwzględniano wydatki na edukację w opiece paliatywnej.

KSZTAŁCENIE PIERWSZEJ KADRY HOSPICJÓW W CZŁOWYCH MIĘDZYNARODOWYCH OŚRODKACH OPIEKI PALIATYWNEJ

Pierwsze szkolenia dla przyszłej polskiej kadry specjalistów zorganizowano dzięki kontaktom w ośrodkach zachodnioeuropejskich, początkowo w Mediolanie, a następnie w Wielkiej Brytanii i Stanach

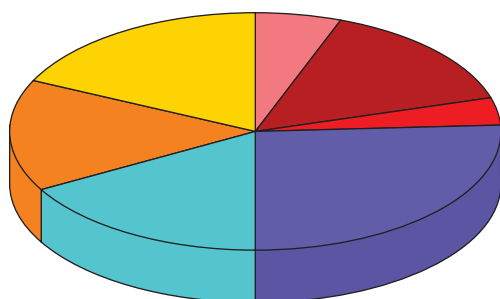
Zjednoczonych (m.in. w *Memorial Sloan-Kettering Cancer Centre* w Nowym Jorku). Najczęstszym miejscem szkoleń w tym czasie były hospicja brytyjskie, w czym pomocą służyli prof. Muir Hunter i G. Petrie Hunter z *Polish Hospices Fund* (PHF), wyszukujący miejsca dla szkolących się. Szkolenia te były finansowane między innymi przez Fundację im. Stefana Batorego dzięki umowie z *Open Society Institute* w Nowym Jorku – ze środków George’a Sorosa oraz ze środków przekazywanych przez Ministerstwo Zdrowia. Fundacja im. Stefana Batorego udzielała wsparcia finansowego edukacji od 1998 r. [8]. Do 2000 r. ponad sto osób odbyło szkolenia [8]. Jak wynika z raportu PHF z 1995 r., tylko w tym roku 20 lekarzy i pielęgniarek z różnych ośrodków Polski odbyło 2–3-tygodniowe szkolenia w Wielkiej Brytanii. Do Hospicjów goszczących należały m.in. *St. Christopher’s Hospice* w Londynie, *Wisdom Hospice* w Rochester, *St. Mary’s Hospice* w Birmingham oraz *St. Luke’s Hospice* w Sheffield. Finansowano także wyjazdy na konferencje międzynarodowe [8]. Szkolenie specjalistów z Europy Środkowo-Wschodniej na terenie Wielkiej Brytanii z pomocą PHF było postulowane także w tzw. Deklaracji Poznańskiej, uchwalonej na zaawansowanym kursie opieki paliatywnej w Puszczykowie w 1998 r. Postulowano w niej także opracowanie standardowych programów nauczania na różnych poziomach, „wykorzystując doświadczenia czeskie, polskie, rumuńskie i węgierskie” [9].

KURSY ZAAWANSOWANE OPIEKI PALIATYWNEJ W LATACH 1999–2002

Wyjątkową rolę w kształceniu specjalistów i liderów odegrały zaawansowane kursy opieki paliatywnej, organizowane przez klinikę od 1990 r. Dzięki nim Poznań stał się na kilkanaście lat ośrodkiem szkolenia specjalistycznej kadry dla opieki paliatywnej, nie tylko w Polsce, lecz także w Europie Środkowo-Wschod-

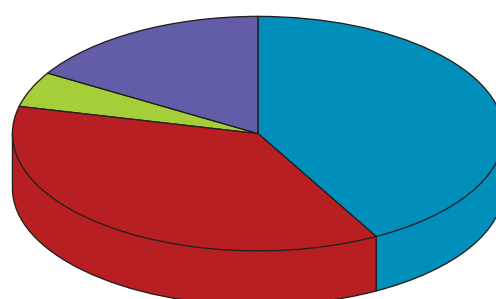
niej. W latach 1990–2002, dzięki wsparciu finansowemu Ministerstwa Zdrowia oraz nawiązaniu bezpośredniej współpracy z *Sir Michael Sobell House* w Oxfordzie, co roku organizowane były zaawansowane kursy opieki paliatywnej. Szkolili na nich wykładowcy z 17 krajów, z których wielu to ówcześni liderzy opieki paliatywnej.

Kursy te odbywały się kolejno w Ślesinie – w 1990 r., Łądzie – w 1991 r., Krasnobrodzie – w 1992 r., Olczy – w 1993 r., a od 1994 r. w podpoznańskim Puszczykowie. Początkowo kierownictwo kursów objął prof. Robert G. Twycross. Od 1995 r. wspólne kierownictwo kursów organizowanych przez poznańską klinikę stanowili: dr Michael Minton (z ośrodka oksfordzkiego), prof. Zbigniew Żylicz (*Hospice Rosenhuyvel*) i prof. Jacek Łuczak. W ośrodku w Puszczykowie znajduje się tablica upamiętniająca wspomniane szkolenia. Gromadziły one zazwyczaj około osiemdziesięciu uczestników, głównie z Europy Środkowo-Wschodniej. Trwały cztery dni, podczas których poruszana była bardzo różnorodna tematyka, obejmująca zagadnienia idei opieki paliatywnej, zasad opieki nad chorym w domu, łagodzenia podstawowych objawów, zasad skutecznego i bezpiecznego stosowania leków opioidowych, komunikacji z pacjentem z postępującą, nieuleczalną chorobą, pracy w wielodyscyplinarnym zespole, roli pielęgniarek w opiece paliatywnej, tworzenia jednostek opieki paliatywnej, edukacji w zakresie opieki paliatywnej, opieki nad osieroconymi, zapobiegania zespołowi wypalenia zawodowego (ryc. 1.). Zgodnie z zaleceniami omawianymi powyżej zarówno tematyka szkoleń, jak i profil zawodowy wykładowców podkreślały wielodyscyplinarny charakter opieki paliatywnej. Różnorodne techniki kształcenia (studium przypadków, warsztaty, dyskusje) pokazują, w jakim stopniu ośrodek poznański był zgodny z ówczesnie obowiązującymi tendencjami i wytycznymi co do kształcenia. Około jedna czwarta wszystkich wystąpień poświęcona była etyce, duchowości i problemom psychicznym zarówno pacjentów dorosłych, jak

■ etyka, duchowość ■ psychologia ■ osierocenie
 ■ kontrola objawów ■ farmakoterapia
 ■ organizacja, zarządzanie ■ inne

Ryc. 1. Problematyka kursów zaawansowanych opieki paliatywnej 1992–2002

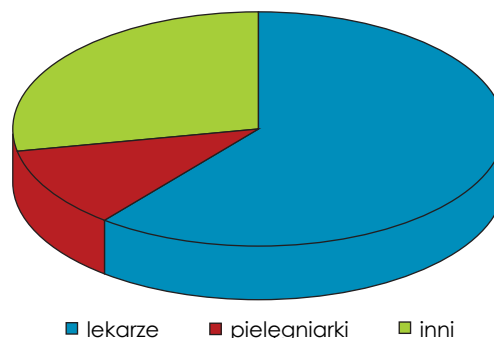
■ Polska ■ Wielka Brytania
 ■ Stany Zjednoczone ■ inne

Ryc. 2. Wykładowcy na kursach zaawansowanych opieki paliatywnej 1992–2002 – kraj pochodzenia

i dzieci oraz młodocianych, rodzin i członków zespołu. Szczególnie dużo uwagi poświęcano umiejętności właściwej komunikacji z pacjentem (rozmowa, przekazywanie niepomyślnych informacji), rodziną i w zespole. Tylko nieco ponad jedna trzecia wystąpień dotyczyła problematyki ściśle medycznej – oceny i kontroli objawów oraz terapii. W pozostałych wystąpieniach poruszano kwestię organizacji opieki – niezwykle ważnej dla uczestników, wśród których było wielu aktualnych i przyszłych liderów opieki paliatywnej z wielu regionów Polski (m.in. Konin, Kalisz, Kraków, Bydgoszcz) oraz krajów Europy Środkowo-Wschodniej, byłego bloku socjalistycznego (m.in. Litwa, Słowacja, Węgry, Serbia czy Rumunia). Poruszano także kwestie jakości życia chorych, oceny jakości opieki, alternatywnych metod terapii (arteterapia, muzykoterapia, a nawet hipnoza). Osobny blok zagadnień stanowiła problematyka pediatryczna. Częstym gościem konferencji był dr Tomasz Dangel – założyciel warszawskiego hospicjum dla dzieci. Poruszano także kwestię zakresu opieki paliatywnej i obejmowania opieką chorych z chorobami nienowotworowymi, w tym AIDS. Do tematyki kursów włączano także problematykę związaną ze szkoleniami oraz z nauczaniem opieki paliatywnej.

Sposób organizacji kursów prowadzonych przez ponad 10 lat – do 2002 r. – był uniwersytecki, w najgłębszym sensie tego słowa. Dzięki wsparciu finansowemu uczestnicy nie ponosili kosztów. Wykładowcy nie otrzymywali natomiast wynagrodzenia. Zwykle osobny czas poświęcano na omawianie trudności w opiece nad konkretnymi chorymi, zgłaszanych przez uczestników. Była to więc swego rodzaju społeczność, forum wymiany doświadczeń i uczenia się od siebie nawzajem. Wykładowcami byli tam przede wszystkim lekarze, lecz także psychologowie, teologowie, socjologowie, pielęgniarki, a nawet muzyk. Większość wykładowców była spoza Polski, przede wszystkim rządem z Wielkiej Brytanii, także ze Stanów Zjednoczonych, Kanady, Australii, Szwecji, Holandii, Hiszpanii, Włoch, Węgier, Rumunii i Szwajcarii. Zaproszono do udziału w tych kursach cenionych wykładowców zagranicznych, takich jak: Ilora Finlay, Ann Faulkner, Frances Sheldon, Jennifer Barraclough, David Oliver (Wielka Brytania), Steeve Passik, Declan Walsh (Stany Zjednoczone), Zbigniew Żylicz (Holandia), Ian Maddocks (Australia). Kursy „puszczykowskie” były wpisane na listę szkoleń z zakresu opieki paliatywnej prowadzoną ówczesnie przez Hospicjum św. Krzysztofa.

Bardzo ważną funkcję spełniały zapewne także materiały konferencyjne, które wykraczały daleko poza zwyczajowe streszczenia czy teksty przewidywanych wystąpień. Było tam wiele artykułów z czasopism, trudno dostępnych wtedy w Polsce i innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej [10–19]. Ważną rolę w edukacji odgrywały także abonowane regularnie

Ryc. 3. Wykładowcy na kursach zaawansowanej opieki paliatywnej 1992–2002 – zawody

czasopisma z zakresu opieki paliatywnej („Palliative Medicine”, „Progress in Palliative Care”, „European Journal of Palliative Care” oraz „Journal of Palliative Care”, w skład komitetu redakcyjnego trzech ostatnich wchodził prof. Łuczak) oraz podręczniki z tego zakresu otrzymywane także od Roberta G. Twycrossa. *Open Society Institute* od 2000 r. do czasu wejścia Polski do Unii Europejskiej przeznaczał środki na prowadzone przez ośrodek poznański indywidualne szkolenia dla personelu medycznego z Polski i zagranicy głównie krajów Europy Środkowo-Wschodniej [7], kontynuowane ze środków Polskiego Towarzystwa Opieki Paliatywnej Oddział w Poznaniu w ramach utworzonego w 1998 r. w Genewie stowarzyszenia ECEPT (*Eastern and Central Europe Palliative Care Task Force*). W ten sposób przeprowadzono bardzo wiele szkoleń dla osób indywidualnych, a także grup z Albanii, Bułgarii, Chorwacji, Grecji, Kazachstanu, Litwy (kilkanaście osób), Łotwy, Mołdawii, Portugalii, Rosji, Rumunii, Serbii, Słowacji, Ukrainy, Węgier, a nawet z Indii, Kirgistanu i Tadżykistanu. Osobną formę edukacji stanowiły szkolenia teoretyczne i praktyczne wyjazdowe prof. Jacka Łuczaka do Albanii, Estonii, Chorwacji, Indii, Kazachstanu, Litwy, Łotwy, Mołdawii, Rosji, Serbii, Słowenii i Węgier.

KONFERENCJE TEMATYCZNE

Omówione kursy nie były oczywiście jedynymi formami szkolenia prowadzonego w ramach Kliniki Opieki Paliatywnej, a następnie Katedrę i Klinikę Medycyny Paliatywnej. Oprócz tego organizowane były 2–3-dniowe szkolenia poświęcone problemom umierania i osierocenia (*death, dying and bereavement*), gdzie wykładowcami byli m.in. światowej sławy specjaliści, jak prof. Jack Morgan, prof. Phyllis Silverman, Sam Silvermann i Marilyn Relf. Jako niezwykle inspirujące były także oceniane warsztaty prowadzone przez współpracującego z Robertem G. Twycrosssem psychologa prof. Rubena Bilda (ucznia Anny Freud). Inną grupę stanowiły szkolenia dla organizatorów opieki paliatywnej, na której poruszano m.in. zagad-

nienia prawne i finansowe, omawiane przez specjalistów z Ministerstwa Zdrowia [20].

Kształcenie studentów Akademii Medycznej

Jeszcze przed 1990 r. tematyka opieki paliatywnej poruszana była w ramach wykładów z onkologii. Bardzo szybko udało się wprowadzić zagadnienia z zakresu opieki paliatywnej jako odrębne zajęcia do programu nauczania medycyny – od 1991 r. studenci 6. roku Wydziału Lekarskiego Akademii Medycznej w Poznaniu (dzisiaj Uniwersytet Medyczny) mieli 25 godzin obowiązkowych zajęć z autorskiego programu opieki paliatywnej, opracowanego przez zespół Kliniki Opieki Paliatywnej, rozszerzonego w 1997 r. na studentów 5. roku (łącznie 53 godziny obejmujące seminary oraz zajęcia przy łóżku chorego na oddziale medycyny paliatywnej, w ośrodku opieki dziennej i poradni medycyny paliatywnej i leczenia bólu) [21, 22]. W tym samym roku wprowadzono zajęcia na Wydziale Pielęgniarstwa w wymiarze 30 godzin. Zajęcia prowadzone były przez wielodyscyplinarny zespół (lekarzy – asystentów kliniki, pielęgniarki, psychologów, socjologów oraz kapelana (ks. Zbigniewa Pawłaka) i obejmowały wachlarz zagadnień: od filozofii opieki paliatywnej, poprzez problematykę śmierci i umierania, problemy relacji rodzinnych, komunikacji z chorym, problemy etyczne związane z podejmowaniem trudnych decyzji w opiece paliatywnej, opiekę duchową, aż do kwestii *stricte* medycznych – objawy, stosowane leki, a nawet zespół wypalenia zawodowego [23–25].

Szkolenie profesjonalistów

Od 1991 r. rozpoczęto szkolenie lekarzy rejonowych we wszystkich głównych dzielnicach Poznania oraz kursy podstawowe dla personelu medycznego (głównie pielęgniarek – nawet do kilkuset!) w większości polskich województw. Szkolenia prowadził zespół Kliniki. Przyjmowano także małe grupy zainteresowanych opieką paliatywną pielęgniarek i lekarzy do uczestniczenia w zajęciach prowadzonych dla studentów wydziału lekarskiego i wydziału pielęgniarstwa. Mieli oni możliwość uczestniczenia w wizytach domowych oraz w opiece nad chorymi na oddziale.

W 1999 r. wprowadzono program kształcenia specjalistycznego dla lekarzy w ramach specjalizacji z medycyny paliatywnej. W tworzeniu tego programu ważną rolę odegrał prof. Jacek Łuczak, ówczesny krajowy konsultant w dziedzinie medycyny paliatywnej, wraz z powołanym przez Centrum Medyczne Kształcenia Podyplomowego zespołem ekspertów. W ramach szkolenia podyplomowego prowadzono zajęcia z zakresu opieki paliatywnej dla lekarzy w trakcie specjalizacji w dziedzinie medycyna rodzinna i onkologia kliniczna.

Ważną rolę w edukacji odgrywały, uaktualniane co roku przez zespół Kliniki, materiały do nauki opieki paliatywnej, zawierające najnowsze, kluczowe publikacje w tym zakresie, uzupełniające podstawowe książkowe wydawnictwo autorstwa Roberta G. Twycrossa i Sylvii A. Lack *Leczenie terminalnej fazy choroby nowotworowej* (1991) oraz broszurkę z wyborem wykładów Roberta G. Twycrossa (w tłumaczeniu Żylicza i Turka, 1991), a także wydawnictwa poświęcone podstawowym zagadnieniom opieki nad pacjentem umierającym jako materiały wydane przez utworzone w Poznaniu w 1989 r. Polskie Towarzystwo Opieki Paliatywnej. Były to m.in.:

- *Morfina. Roztwór doustny* (1991),
- *Organizacja i zasady pracy zespołów opieki paliatywnej* (1991),
- *Zwalczanie bólów nowotworowych* (1992), wydanie powtórzone w 1994 r. w 150 tys. egzemplarzy dzięki funduszom Ministerstwa Zdrowia jako bezpłatna publikacja rozprowadzana wśród lekarzy, pielęgniarek i farmaceutów [26],
- *Opieka nad chorym w domu* (1997),
- *Kiedy śmierć jest blisko*.

Ważnymi pozycjami książkowymi, stale dostępnymi dla szkolących się w Katedrze i Klinice Medycyny Paliatywnej, są: *Rozmowy o śmierci i umieraniu* Elisabeth Kübler-Ross (ważna pozycja z zakresu psychotanatologii) oraz *Sposób na umieranie* Victora i Rosemary Zorzów (dramatyczna historia cierpienia młodej dziewczyny, córki autora – twórcy pierwszego hospicjum w Rosji). Wyjątkową pozycją edukacyjną stanowi przetłumaczona na język angielski i węgierski książka Joanny Drażby *Za parawanem powiek* [27], pacjentki hospicjum, która zmarła w 1995 r. po czterech latach cierpienia spowodowanych nowotworem. Poezja i pamiętnik Joanny Drażby stanowią bezcenny materiał edukacyjny dla wszystkich, którzy chcą zbliżyć się do świata człowieka umierającego. Ta postawa pokornego uczenia się od chorego jest jednym z najważniejszych „przewrotów”, jakie starała się wprowadzić opieka paliatywna (temat wystąpienia prof. Łuczaka na jednej z puszczkowskich konferencji).

PODSUMOWANIE

Omawiając edukację prowadzoną w poznańskim ośrodku akademickim opieki paliatywnej, należy zauważyć, że była ona prowadzona na wysokim, europejskim poziomie, w sposób niekonwencjonalny, z wykorzystaniem nowoczesnych technik i wielodyscyplinarnego podejścia. Potwierdzają to także David Clark i wsp. w swojej publikacji poświęconej rozwojowi opieki paliatywnej w Europie Środkowo-Wschodniej [28, 29]. Poznańskie osiągnięcia zostały tam omówione wśród innych pięciu ośrodków uznanych za wiodące w regionie.

PIŚMIENNICTWO

1. Bogusz H, Łuczak J. Historia opieki paliatywnej w Wielkopolsce Część I. Dwa nurty poznańskiej opieki paliatywnej. *Medycyna Paliatywna* 2012; 2: 95-99.
2. Doyle D, Hanks G, MacDonald N. Introduction. In: *Oxford Textbook of Palliative Medicine*, Derek D, Hanks GWC, MacDonald N (eds.). Oxford University Press, Oxford 1993.
3. Lewis MJ. *Medicine and care of the dying: a modern history*. Oxford University Press, Oxford 2007.
4. Leczenie bólu w chorobach nowotworowych i opieka paliatywna. Sprawozdanie Komisji Ekspertów Światowej Organizacji Zdrowia, Genewa 1990, Wydawnictwo Fundacja Pomoc Krakowskiemu Hospicjum, Kraków 1994.
5. Doyle D. Education in palliative medicine. *Palliat Med* 1996; 10: 91-92.
6. Sheldon F, Smith P. The life so short, the craft so hard to learn: a model for post-basic education in palliative care. *Palliat Med* 1996; 10: 99-104.
7. I Krajowe Sympozjum Opieka Paliatywna w chorobie nowotworowej. Program konferencji, 1988, Archiwum Hospicjum Palium, AHP.
8. Report by Polish Hospices Fund (PHF) to Charity Know How (CKH) on the training program in palliative care for Poland 1995 Project grant No. 945, AHP.
9. Poznan Declaration. *Eur J Pall Care* 1999; 6: 61-63.
10. Luczak J. Meeting report: 9th Palliative Care Advanced Course Puszczykowo near Poznan, Poland 24-29 May 1998. *Eur J Pall Care* 1999; 6: 63-65.
11. Palliative Care Advanced Course in Pain and Symptom Management in Terminally Ill Patients, Łąd 1992 Materiały konferencyjne, AHP.
12. Palliative Care Advanced Course for Physicians Puszczykowo 1995, AHP.
13. Palliative Medicine Advanced Course, Puszczykowo 1996, AHP.
14. Palliative Medicine Advanced Course, Puszczykowo 1997, AHP.
15. Palliative Medicine Advanced Course, Puszczykowo 1998, AHP.
16. Palliative Medicine Advanced Course, Puszczykowo 1999, AHP.
17. Basic and Advanced Palliative Medicine Course, Puszczykowo 2000, AHP.
18. Palliative Medicine Course, Puszczykowo 2001, AHP.
19. Palliative Medicine Course, Puszczykowo 2002, AHP.
20. Kurs dla Organizatorów Opieki Paliatywnej, Poznań, AHP.
21. Łuczak J, Okupny M, Wieczorek-Cuske L i wsp. Kształcenie w zakresie opieki paliatywnej i hospicyjnej. *Nowotwory* 1992; 42: 301-306.
22. Luczak J, Okupny M, Wieczorek-Cuske L. The programme of palliative medicine in the curriculum of sixth year medical students in Poland. *J Palliat Care* 1992; 8: 39-43.
23. Program zajęć z zakresu opieki paliatywnej i psychotanatologii dla studentów IV roku wydziału pielęgniarstwa w roku akademickim 1991/92, AHP.
24. Program zajęć z zakresu opieki paliatywnej i psychotanatologii dla studentów IV roku wydziału pielęgniarstwa w roku akademickim 1992/93, AHP.
25. Regulamin zajęć z zakresu opieki paliatywnej i psychotanatologii dla studentów IV roku wydziału pielęgniarstwa w roku akademickim 1994/95, AHP.
26. Kujawska-Tenner J, Łuczak J, Okupny M i wsp. Zwalczanie bólów nowotworowych. MZiOS, Warszawa 1994.
27. Drażba J. Za parawanem powiek. *Media Rodzina*, Poznań 1995.
28. Clark D, Wright M, Luczak J, Sauter S. *Transitions in End of Life Care: Hospice and Related Developments in Eastern Europe and Central Asia*. Buckingham 2003.
29. Lynch T, Clark D, Centeno C i wsp. Barriers to the development of palliative care in the countries of Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States. *J Pain Symptom Manage* 2009; 37: 305-315.